

نافین دهرمانین کوردی د دهفۆکا زاخۆدا ژلایێ وشه‌سازیی شه

د. ژيروان سه‌عید حاجی

پشکا زمانێ کوردی- فه‌کۆلتییا زانستین مرۆفایه‌تی- زانکۆیا زاخۆ، هه‌ریما کوردستانێ /عیراق

پوخته:

دهفۆکا زاخۆ تایبه‌تمه‌ندییا خو یا زمانی د گوڤه‌را به‌هیدنی دا هه‌یه ،فه‌ره‌نگا زمانی یا دهرمانین کوردمواری دئه‌قی دهفۆکا نافه‌ریدا تایبه‌تمه‌ندیی و نافین تایبه‌ت هه‌نه، د ئه‌قی شه‌کۆلینێ دا هه‌وڵ هاتیه‌ دان ب شرۆفه‌کرنا نافین دهرمانین کوردمواری د دهفۆکا نافه‌ریدا ژلایێ زمانی و ئه‌ف شه‌کۆلینه ل ژیر نافونیشانی (نافین دهرمانین کوردی د دهفۆکا زاخۆدا ژلایێ وشه‌سازیی شه)یه و شه‌کۆلین ب شیوه‌یی مه‌یدانی و لدویف رێبازا وه‌سفی هاتیه‌ ئه‌نجامدان، شه‌کۆلین ده‌یته‌ دابه‌شکرن لسه‌ر دوو پشکان د پشکا ئیکیدا ب کورتی باس ل دهفۆکا زاخۆ و شه‌سازی و ئیدیهمان هاتیه‌کرن و د پشکا دووییدا باس ل خوازه و ئیدیهم و شرۆفه‌کرنا نافین دهرمانین کوردی د دهفۆکا زاخۆدا هاتیه‌کرن و تیدا ئاماژه ب ئه‌وان نافین دهرمانین کوردی یین ب شیوه‌یی ئیدیهم ده‌یته‌کرن و لدوماهیێ لیسته‌یا ژیدمر و ئه‌نجامان هاتیه‌کرن.

په‌یڤین سه‌ره‌کی: زمان و دیالیکت، دهفۆکا زاخۆ، دهرمانین کوردی، وشه‌سازی، ئیدیهم

پیشه‌کی:

- ۱- نافونیشانی شه‌کۆلینێ: ئه‌ف شه‌کۆلینه ل ژیر نافونیشانی (نافین دهرمانین کوردی د دهفۆکا زاخۆدا ژلایێ وشه‌سازیی شه)یه.
- ۲- ئه‌گه‌رئ هه‌لبژاردنا بابته‌ی لیکۆلینێ: ئه‌نجامدانا شه‌کۆلینان ب شیوه‌یی زمانی ل سه‌ر نافین دهرمانین کوردمواری دکۆمین و نه‌خاسمه‌ د دهفۆکین زمانی کوردی دا، چونکی هه‌ر دیالیکته‌ک ژ چه‌ندین دهفۆکان پیکده‌یت، ئه‌قچا مه‌ ب فه‌ر دیت ئه‌م شه‌کۆلینێ ل نافین دهرمانین کوردمواری یین تایبه‌ت ب دهفۆکا زاخۆ شه‌ بکه‌ین.
- ۳- گرنگیا شه‌کۆلینێ: گرنگیا ئه‌وئ د دیارکرنا تایبه‌تمه‌ندیین نافین دهرمانین کوردمواری د دهفۆکا زاخۆدایه ژلایێ وشه‌سازیی و واتایی شه‌ یه .

٤- **پښاڼا څه کولین:** ئەف څه کولینه ل دوپښ پښاڼا (وهسفی) و ب شیو کاردکی - مهیدانی هاتیه ئەنجامدان، وەرگرتن و شروقه کرنا نموونهیان ژ ئاخستن و زمانئ خه لکئ سهنته رئ باژیرئ زاخویه .

٥- **سنورئ څه کولین:** سنورئ لیکولینئ ب ئەفی شیوهیه :

أ- د ئاستئ وشه سازی (مۆرفۆلۆجی) و واتاسازییدا ب تنئ باسئ ل پیکهاتهیا ناقین دهرمانین کوردوهاری وهك ئیدیه م د دهفۆکا زاخۆدا هاتینه باسکرینه.

٦- **کهرهسته یئ څه کولین:** نموونه و کهرهسته یئ څه کولینئ ژ دهفۆکا زاخۆ و حکیم ئانکو دهرمانسازئ دهرمانین کوردی (عرفان فتاح بهرواری) هاتینه وەرگرتن.

٧- **پشکین څه کولین:** څه کولین ژبلی پیشهکی و دهروازهیه کا زمانئ و لیستهیا ژیدهران پیکدهیت ژ:

د پشکا ئیکئ ب کورتی باس ل وشه سازی و ئیدیه مئ و شیوه یئ دهرکهفتنا ئیدیه مان و تایبهتمه ندیئ شیوه یئ دهرکهفتن و پیکهاتنا ناقین دهرمانین کوردوهاری وهك ئیدیه م ژ لایئ وشه سازیئ څه د دهفۆکا زاخۆدا هاتینه باسکرن، د بهش دووییدا باس ل خوازه و ئیدیه م و نموونه یئ ناقین دهرمانین کوردوهاری بۆ خوازه یئ هایتته کرن.

دهروازهیه کا زمانئ: جهئ دهفۆکا زاخۆ د ناف گوڤهرا بههیدیندا:

زمان دیاردیهیه کا جچاکی یه و پیکهکه بۆ په یوهندیکن و گه هاندنئ، زمان ژ دیالیکتان پیکدهیت و ههر دیالیکته کئ تایبهتمه ندیئ خۆ یئ زمانئ هه نه و دیالیکت کومه کا سیما و تایبهتمه ندیئ زمانئ نه یئ تاک تیدا بهشدارن، زمانئ کوردی ژ چهند دیالیکتان پیکدهیت . گوڤهرا بههیدینی سه ر ب دیالیکتا کرمانجیا ژووری څهیه و ژ لایئ جوگرافیه (ژ باکورئ رۆژئاڤایئ عیراقئ واته رۆژئاڤا باشورئ کوردستانیه و سنورئ ئه وئ د ناڤهرا زیئ مه زن و کپله شین دا یه ل سه ر سنورئ ئهیرانی ژ لایئ رۆژه لاتیه و رویارئ هیزل و سنورئ سوریا ژ لایئ رۆژئاڤایته و چیا یئ مه قلوب ژ لایئ باشوریقه هه تا دگه هیه ته سنورئ تورکیا ژ لایئ باکوریه (عبدالرحمن، ٢٠٠٦) گوڤهرا بههیدینی هه تا رادهیه کئ وهکی ئیکه ب تنئ جوداهئ د ئەکسیئت و هندهک تایبهتمه ندیئ زمانئانیاده، هه ر دهقه رهک ب هندهک تایبهتمه ندیئ زم، و ژ ههف دهینه جوداکن و ژ چهن دین دهفۆکان، وهک (دهوک، سیمل، زاخو، ئاکرئ، ئامیدی، شنگال) پیکدهیت، بۆ نموونه تایبهتمه ندییه کا مۆرفوسینتاکسی د (دهفۆکا، زاخۆ) دا، وهک (نامرازئ په یوهندی: ژو، ژیرا) و هندهک فۆرمین تایبهت، وهک (بهع، پهقا، چما، بهی) لئ هه نه و د دهفۆکین دی دا یئ گوڤهرا بههیدیندا نین و ژبلی ئەف هندهک تایبهتمه ندیئ دی ژئ هه نه. جهئ جوگرافی یئ څه دهفۆک د ناف دهفۆکا گوڤهرا بههیدیندا نانچیه، چونکی دهفۆکا زاخۆ ژ لایئ جوگرافیه دکه فیه ته د ناڤهرا دهقهرا بههیدینا و بوتاندا، واته باژیرئ زاخۆ (دکه فیه سه ر سنورئ عیراق و تورکیا

و سوريا و ب ١١ كم ژ پرا ئیبراهیم خهلیل دویره و نێزیکترین دهقەر بۆ زاخو جزیرا بوتانه، ژ بهر هندئ دهقۆکا خه لکئ زاخو پتر بهرهف دیالیکتا بوتانیقه دجیت (حاجی بهدری، ٢٠١٩) پیکهاته و پیکهینن دهقۆکا زاخو ئهقهنه:

١. سندی.

٢. گولی .

٣. سلێقانهی.

٤. زاخولی.

٥. کوچهر.

پشکا ئیکئ: وشه سازی (مۆرفۆلۆجی)

ئاستهکئ زمانی یه و رۆلهکئ چالاک د دروستکرنا پهیوهندیان دا ل گهل ئاستین دی یین زمانی دگیریت و جهندی پیناسه ل دویف قوتابخانه و ریبازین زمانشانی بۆ هاتینه کرن، وهك (زانسته كه شهكولینئ ل سهر جاوانیا ئاڤاكرن و یاسایین ئاڤاكرنا په یقان یان په یشین ئیرو د زمانیدا ههین دكهت، كا ل په ی چ یاسایین زمانی مۆرفیم (سهر بهخۆ، بهند) تیکه لی ههف دبن و په یشین نوو ئاڤا دكهن) [محهمهد، ٢٠٠٨] وشه سازی شهكولینئ ل چهوانیا دروستکرنا په یقان د زمانیدا دكهت و جهئ ئهوی دناف ئاستین زمانیدا نافنجی یه، چونکی په یوهندیان لگهل هه می ئاستین دی یین زمانی دگیریت و رۆلئ ئهوی ب تنئ ئاڤاكرنا په یقان نینه، چونکی د وشه سازییدا شهكولین ل مورفیمان دهیته کرن و ئهف مۆرفیمه دبیت فهرههنگی و ریزمانی و ئهف مۆرفیمه رۆلی د هه می ئاستان دا دهیته کرن.

ئیدیهم:

به كهیه كا زمانی یه و (دهریرینیكه واتاكهی جیاوازه له واتای گشتی پارچه و به شهكانی و پیكهاته ی ئیدیهم شیوه یی جیاوازی ههیه) (شوانی، ٢٠١٠) دهبرینه كه ژ وشهیه کی یان پتر پیکدهیت و واتایا ئهوی جودایه ژ وشه یین لگهل هاتییه و ئیدیهم (لهو تیکه لی و تیکچرژانه ی كه ئاسایی دوو وشه یان زیاتر پیکی دینن . ئه و واتایه ی كه دیته کایه وه (له ئهجامی تیکه لیه وه) له واتای كهرته کانه وه یان په یوهندی ریزمانی ئهم كهرتانه پێشبینی ناكریت) (فتاح، ٢٠١٠) ئانكو ئیدیهم تیکه لهیه كه ژ وشه یان كو پیکه گریډانهك د ناڤهرا بهشین ئهوی دا ههیه و واتایه كا دی دویر ژ ئهوان كهرتان ددمن. ئیدیهم (جیاوازه ژ فریزا ناڤی و ههر فریزك ب تنئ د ناف رسته یاندا دشیت واتایا خۆ بدهت) (فتاح، ٢٠١٠) و رۆلئ ریزمانی دببیت و ئیدیهم دشیت ب تنئ ژی بهیت و خودان پامان ژی بیت، وهك ئیدیهم (دلسوئی) بۆ كهسهكئ ب خهم و خهفته و دلئ ئهوی پری خهم و

خهفت دهیتە بکارهینان، ههروهسا ئیدیهم و وشه جیاوازن و (وشه له مۆرفیمیک یان زیاتر پیکدیت، وشه ژ لایق پێزمانی قه ژ مۆرفیمهکی پیکدهیت و ئیدیهم له چهند وشهیهک یان زیاتر پیکدیت (فتاح، ۲۰۱۰) ژ تایهتیی ئیدیهمی ئهقهنه :

۱. یهکهیهکا زمانی یه و ژ لایق پیکهاتنی قه ب سهر واتایق قهیه، لی ژ لایق واتا و مهبهستی قه سهر ب واتاسیی و پراگماتیکی قه یه.
۲. واتایهکا تایهت یا ههیه و اتایا ئهوی ژ کهرتین ئهوی بلندتره ئانکو ئاشکهراهه.
۳. ئیدیهم تووشی گوهورین و کورتکرنی ژ لایق دهنگساز ی قه دبن .
۴. گری د رستهیاندا ئهركین پێزمانی دبیت و دهیتە بهرفرههکر و بهروفازی ئیدیهم ناهیتە بهرفرههکر و خودان واتایهکا تایهته.
۵. ئیدیهم جیاوازه ژ وشهیا لیكدراوه، چونکی وشهیا لیكدراو واتایهکا ئاسایی ههیه لی ئیدیهمی واتایهکا خواستی یه کو ژ بهشین خۆ جیاواز ددهت، بۆنموونه دلپیس: ئیدیهمه و بۆ کهسهکی دل خراب ل گهل دموربهری خۆ یان مرۆفان بکاردهیت. (شوانی، ۲۰۱۰).

شیوهی پێن دهرکهفتن ئیدیهمان:

۱. ئیدیهم ب شیوهی (فریز) دهیت، ئانکو ئیک وشه ژ دهیت
۲. ئیدیهم ب شیوهی (وشهیا لیكدراو) دهیت.
۳. ئیدیهم ب شیوهی (رسته) یان دهیت (فتاح، ۲۰۱۰)

تایهتیهندی پێن شیوهی دهرکهفتن و پیکهاتن ناڤین دهرمانین کوردەواری وهک ئیدیهم ژ لایق وشهسازیی قه د دهفۆکا زاخۆد: شیوه و پیکهاتن ناڤین دهرمانین کوردەواری د دهفۆکا

دیار کری دا ب ئهقی ئاویق لخوازی دهین، وهک:

۱. ئیدیهم ب شیوهی (فریز) ئانکو ئیک وشه: ژ ئهڤین لخوازی پیکدهیت، وهک:

أ- کومه لا ناڤی: پیکدهیت ژ ئهقان یاسایان:

-ناڤ ب تنی دهیت و ب شیوهی قه ئیک فریزه، وهک: پیژان، جاتر "جادرک، جاترک" رزبان "رزبانک"، نهعناع، گۆریل (گۆلیل)، مازی، بهنیش "بېنیش"، سهلهمهک، حهزله.

د ئهقان نمونهیاندا ناڤین دهرمانین کوردەواری ژ لایق شیوهی قه ئیک وشهیه، لی وشهیین (جاتر) ب شیوهی (جادرک، جاترک، رزبانک) د دهفۆکا هندهک ژ (سندی، گولیان) دا دهیت، کو دهنگی/ل وشهیا ناڤیری زیده کریه، وشهیا (گۆلیل) ب شیوهی (گۆریل) دهیت و ئهقه دیاردیهکا فۆنۆلۆجی یه و ژ ئهگهری فۆنۆلۆجی پهیدا دبیت و دبیته ئهئومۆرفا فۆنۆلۆجی و د دهفۆکا هندهک ژ (سندی، گولیان) دا، ههروهسا وشهیا (بهنیش) ب شیوهی (بېنیش) دهیت و ئهقه د دهفۆکا هندهک (سندی، گولی، سلێقانی، زاخۆلی) یان دا دهیت، کو تیدا دهنگی/ه/ هاتییه گوهورین بۆ /ئ/ .

۲. ئىدىيە ما ب شيۆەيى (وشەيا لىكدراو) :

ا- ناف + ناف = ئىدىيەم، وەك (گىابەندە:قەسەل مەحمىد ،گول بەيىن، گيا زافا (زافاك)، تىھناڤك، گياقولنج، گىابەلاڤۆك، گيانوژدار، گول ھىر، گوشەرخ، مازيا شىن، كەركول، دار كەنار(كنىر).

د ئەقان نمونەياندا دوو ناف پىڭقە ھاتىنە و ئىدىيەم دروستكرىە و ئەقە د گشت دەڤۆكا زاخۇدا دەيت، لى نمونەيا (داركەنار) دىتە (دار كنىر)، كو ژ ئەنجامى ھۆكارىن فۆنۆلۆجى پەيدا دىويە و شيۆەيى (دار كەنار) تايبەتە ب دەڤۆكا ھندەك (سندى، گوليان) قە و ئىدىيە ما (گيا زافا، تىھناڤك) ب شيۆەيى (گيا زافاك، تىھناڤك) دەيت ئەقە تايبەتە ب دەڤۆكا ھندەك سندى، گولى) يان قە، كو دەنگى /ك/ لى زىدە كرىە و ئىك ژ تايبەتەيىن دەڤۆكا سندى و ھندەك گوليان قە دەنگى /ك-ۆك/ لى ناڤىن گشتى و تايبەت زىدە دكەن، وەك /كچ-كچك- كچكۆك

كوپ- كوپك- كوپكوك

لاڤا- لاڤاك، لاڤۆك

ب- ھەڤاڤاڤا+ناف= ھەقت دەرمان.

د ئەقى نمونەيىدا ھەڤاڤاڤا لگەل ناڤى ھاتىيە و ب شيۆەيى وشەيا لىكدراو دەرەكەقتىيە و ئەو ب خۆ پىڭقە ئىدىيەمەو بەشىن ئەوئ پىڭقە گرىداينە و ناھىيە دابەشكرن .

ج- ناف + ناف+پاشگرى(ۆك-ەك)، وەك: گيا رەشەك، گيا وەرىنۆك، گيا ددانۆك.

د ئەقان ئىدىيەمان دا ب شيۆەيى وشەيا لىكدراو ھاتىيە، كو پاشگرىن (ۆك،ەك) ل دومايىيا ئىدىيەمى ھاتىيە و ئەقە ژ تايبەتمەندىيىن دەڤۆكا(سندى، گولى) يانە، كو ئەقان دوو پاشگران ل زۆربەيا وشان يىن سادە و نەسادە زىدە دكەن .

د- ناف + ئامراز + ناف (ھەڤاڤاڤا)+ئامراز=ئىدىيەم، وەك: تۆڤى كنىرى(كەنارى)، بەلگى كەزوانى، تۆڤى گەزىنكى،بەريا مازى ،رەساسسى ،بەلگىت گۆھىشكان، بزرا بەنىشتى، رەا سىسى، رەا رويناسى، بەلگى ھەفرستى ،شىرى ھىژىرى ، بەنىشتى بەنوكى، بەركىت شويناكان، بەركىت قاجان، كولىكىت ئادارى، كولىكىت نىسانى، رزىيانكا ھشك .

د ئەقان نمونەياندا ئىدىيەم ب شيۆەيى وشەيا لىكدراو ھاتىنە، كو ئەو ئامراز ل ھندەكا نىشان (ئ- ئ) يە، وەك (تۆڤى كنىرى ،...ھتد) و ل ھندەكان نىشان (ا-ى،ئ) ھاتىيە، وەك(بزرا بەنىشتى،رەا رويناسى،...) و ل ھندەكا نىشان (يىت، ان) ھاتىيە،وەك (بەركىت شويناكان،...ھتد) و ئەقە د گشت دەڤۆكا زاخۇدا دەيت.

ح- ناف+هه‌فائناف=ئیدیهم وهك: گيا گه‌وره .

ئه‌ف نموونه ژلایڤ پي‌كهاتنڤ هه ژ نافي و هه‌فائنافي پي‌كههيت ئه‌و ژي (گيا+گه‌وره) و به‌شين ئه‌وي ژئي‌كهه‌نابن و پي‌كهه گرځداينه و ئیدیهم (گياگه‌روه) دروستكریه.

ج- ناف+ئامراز+هه‌فائناف=ئیدیهم، وهك: هه‌نارا ترش، تۆله‌ترش، نير و به‌ند.

د ئه‌قان نموونه‌يان دا ناف و ئامراز و هه‌فائناف هاتيه و لقيره ئامراز جياوازان، وهك(ا، ه، و) هاتيه و ئیدیهم ب شي‌وهي وشه‌يا لي‌كدراو دروست كړيه و ئه‌فه د گشت ده‌فۆكا زاخۆدا ده‌يت.

خ- هه‌فائناف+ئامراز+ناف+ئامراز، وهك: ترشۆكا ماران.

ئه‌ف ئیدیهمه ژ لي‌كدانا هه‌فائنافي(ترش) و ئامرازا (ۆك) لگه‌ل نافي (ماپ) و لگه‌ل ئامرازي (ان) هاتيه و ب شي‌وهي هه‌ لي‌كدراوه.

ژ- ئیدیهمه كاري: دووباره‌بوونا په‌گي كاري + پاشگري (ك)، وهك: گه‌زگه‌زك ز

ئه‌ف نموونه ژ دووباره‌بوونا په‌گي كاري ولگه‌ل پاشگري دروست بوويه و ئیدیهمه ب شي‌وهي وشه‌يا لي‌كدراو دروست كړيه .

ز- ناف+كار=ئیدیهم، وهك: هه‌ييدان(هه‌نگه‌دان)

ئه‌ف ئیدیهمه ب دوو شي‌وه‌يان ده‌يته گوتن و هه‌ردوو شي‌وه د ده‌فۆكا گشت زاخۆدا ده‌ينه‌بكاره‌يان .

ه- ئیدیهمه ب شي‌وهي پسته‌يان ده‌يت، وهك :

۱. پرچي گه‌نم شامييان

۲. به‌لگي دارا بي‌كوانڤ

۳. كانبيا ئاڤا زهركي

۴. دوينگي په‌زي و شه‌ما.

۵. توويتن و توفچا

۶. دهرمانڤ ده‌ف كولڤي

۷. به‌لگيت گولا رويلڤ

۸. دوهنڤ دارا سپيندارڤ

۹. پرته‌كا دارڤ كه‌زوانڤ.

د ئه‌قان نموونه‌يان دا ئیدیهم ب شي‌وهي پسته‌يان هاتينه، چونكي پتر ژ دوو وشه‌يڤ لي‌كدراو پي‌كههڤ .

پشكا دوویع: خوازه و ئیدیهم:

ئیدیهم پشكاتهیهكا زمانی یه و ههقههشه د ناڤهرا واتاسازی و پراگماتیکی دا و ل ئهقیڕی دئ ژلایی واتاسازی ئاماژی بکەت، چونکی د ئیدیهمین د ئهقی قهکۆلینی دا ناڤین دهرمانین کوردمواری وهک گیا خۆیا دبن و بۆ تشتهکی دی هاتییه بکارهینان، مهبهست ژ و(خوازهیی) ئهوه، کو (مهرج نیه له ئهرك و شیوه له یهک بچن، بهلام مهرجه پهیوهندیان به یهکهوه ههبیته خوازه کواستنهوهی واتای وشهیهکی تر لهسهه تهوهری ئاسوی) (دزهی، ۲۰۱۰)، بۆ نموونه: دووشت که یهکیکیان له ناو ئهوهی تریانهوه بیته ژۆر جار به ناوی شتهکی یهکهمهوه دووههم ناوه دهریته بۆ نموونه: (قوتابی) و (قوتابخانه) (دزهی، ۲۰۱۰) و پیدی یه د خوازهدا پهیوهندی دناڤهرا واتایا گووتی یان بکارهاتی و واتایا مهبهستدار دا ههبیته وهک د ئیدیهمین لخواړیدا، کو ناڤی گیایه وهک دهرمان دهیته بکارهینان و پهیوهندی ئیدیهمین ب واتایا مهبهستدارقه هیه د ئهقان ئیدیهمان دا ئهم نهشین وشهیهکی ژ یا دی قهکهین، چونکی دئ واتا و مهبهست ئی تیکجیت بۆ نموونه ئهگهر وشهیا (گیا) ژ (قونج) قهکهین دئ ههه ئیک واتایهکا جیاواز ژ ئیدیهم (گیا قونج) دهت، گیا دئ ب واتایا ڕوههک هیته و قونج دئ ب واتا کیلهک یان پشت دهیته و ئهقه دویه ژ واتایا ئیدیهمین، کو واتایا (گیا قونج) وهک ئیدیهم خوازهیی یه و مهبهستهکا دی ددهت، کو گیایهکه ل زۆزانان شین دبیت و دهیته بکارهینان وهک دهرمان بۆ چارسههیا نهخۆشیا شهکری، ههبوونا پارچهیهکی ژ ئیدیهمین ههبوونا ڕامان و مهبهستا ئهوی ب هیژ و ب ڕامانی دیار دکەت و ههه دوو بهشین ئیدیهمین تهمامکری ههقن، ئانکو خوازه و ئیدیهم پشکه گریداینه، چونکی ئیدیهم دهیته دروستکرن و پاشی مهبهست وواتا دهیته ئارا و ئهقه دبیته خوازه وهک د نموونهیین لخواړی دا:

- گیا قونج:هشک دکەن و دهیرن و تیکهل دکەن لگهل سوکەر نهبات و بۆنهخۆشیا شهکری بکاردینن.
- گیا بهلاقۆک: هشک دکەن و دهیرن و لگهل دوو وسی دهرمانین دی بۆ گولجیسکا بکاردینن.
- پیژان: هشک دکەن و دهیرن بۆ ئیشانا گهیدی یی کول بکاردینیت و بۆ ئیشا پیس (شیرپه نجی) و بۆ کۆرۆناین بکاردهیته.
- گهزگهزک: هشک دکەن و دهیرن بۆ قۆلۆنی و بۆ ئیشا شیرپههجه و گهدهیی بکاردینن.
- گول هیرو: هشک دکەن و دهیرن و لگهل لیترهکا شیری پهزی دکهلین ب شهقی و داهیلن و ل سپیدی دئ قهخۆن بۆ نههیلانا حهساسین و کوخکی بۆ بجیک ومهزنان بکاردهیته و رها گول هیرو ب هههمان شیوه بۆ نهخۆشیا ڤرۆستانان باشه.

- حەفت دەرمان :حەفت دەرمان تیکل دکن هشکن و دهیڤن بۆ پیدیان وحەساسیا گەوریی (هنا، مازی وحبه سوداو قرنفل و) پیقانا وان هئاران و مازی پتر بن و یین دی کیم و بۆ گەدهیی ژى باشه.
- گیا به لافۆك: تیکهلی کەرەستەیهکی دی دکن و دهیڤن توزکا سپی یه و بۆ سپیکرنا ددانان بکاردهیت.
- جاتر(جاترک): بۆ گشت ئیلتهاباتان و مەژیی هوشیار و کارا دکەت، هەکەر سپیدەهیان کەقجکەکی بکەیی دناف ئاقی دا و قەخۆی دی زۆر بهیژ و شیان و هوشیار بی و هەرودسا دنا ف ئاقیدا ئەوی دکەلین بۆ گەدهیی باشه و دکن دنا کوتل دموک (دهوی) دا. .
- گیا ددانۆک ب توف قە: توزکا سپی یه هشک دکن و دهیڤن و لینرەکا ئاقی دی کەت سەر و شەقەک و رۆژەکان مینیت و دی قەخۆت ویۆ بەرکی کلیان دحلینیت. .
- تیقلی پرتەقال: هشک دکن و دهیڤن و تیکەل دکن لگەل دوو وسی دەرمانین دی بۆ قولونی.
- کەرکول: گیایەکه وەك ژەهری یه وەختی پەز دخن پچ دمرن.
- پرچ گەنم شامی: هشک دکن و دهیڤن و تیکەلی دەرمانی حەلاندنا بەرکا دکن و پیچەك گوھیشکان پیچەك جاتری دبیتە تیکەلە بۆ حەلاندنا بەری کلیان بکاردهیت و هەرودسا ئەو زارۆکین دمیژن ب خۆقە ئەو ژى ب کەلاندنا قی پرچ گەنم شامی و قەخوارنا وی ژلای زارۆکان قە. .
- تۆقی کنیری (کەناری): رەنگی ئەوی رەشە و هشک دکن و دهیڤن، هەر دەرمانی کوردی یی چیدکەن دوو سی بەلگین ئەقی بکەن دناف دا پتر ئەو دەرمان ب هیژ دکەفیت و شولئ خۆ دکەت و هەرودسا ئەقی تۆقی دهیڤن و بۆ نەخۆشیا شەکرئ باشه، چونکی تەحلە و هەکە بکن دناف هەنگفینی دا بخۆن بۆ گەدهیی کول باشه و بکاردئین. .
- مازی شین: هشک دکن و دهیڤن بۆ نەهیلانا ئیشانا ددان بکاردئین. .
- گیا گەورە: هشک دکن و دهیڤن و ب (دوژمنی سوکری)یی دەیتە نافکر، بۆ قولونی گەدهیی ژى باشه ناھیلیت بنیشیت .هەرودسا وەختی ماری ب پەزی قە دابا دا ئەقی گیایی لسەر پارچەکا پەرۆکەکی دانان و ل ئەوی جە دمن هەتا رۆمژکا دی، دا ئەوی ژەهری کیشیت و ساخ بیت. .
- بەلگی دارا بیکوان: هشک دکن و دهیڤن و تزی کەقجکەك چای دکن د ناک گلاسەکا ئاقی دا و پیچەکی دهیلن و پاشی دی قەخۆت بۆ بیهن فرەهیئ باشه و

دهمارين دلى قهدهكەت و بۆ گەدهبى ژى باشە و ھەروەسا دا قوتن و ھيەرن دانن
لسەر قوينلپەران(قوينپەران).

- گيا زافا (زافاك): ب كەفران قە يان لېەر سيلافين ئافى چىدبىت ھشك دكەن و دەھيەرن
بۆنەھيلانا ميزا بچويكا باشە و ئىلتەھاباتان و ئيشانا گەدهبى بكار دەھينن.

- بەلگى كەزوانى: دى كەلەين و قەخۆن بۆ دەمەكى ۲۰ رۆژان بۆ ئيشانا پشتى باشە
- رھا سوسى: ھشك دكەن و دەھيەرن و دكەلەين و قەدخۆن بۆ ھېوگى باشە بەس ھەكەر
كەسەكى نەخشيا بلند بوونا پەستانا خوينى ھەبىت نابىت قەخۆت و ئىلتەھابا
گولجيسكان باشە.

- دار كەنار (كنير): دا دارى سۆژن و ئەو ئافا ژى دەھات دى ل جەھى بىرۆف لى ددن و دى
بىرۆفا ساخ بىت.

- كانىيا ئافا زەركى: ل باتىفا ھەيە، ئافا وئ بۆ نساخيا زەركى دئىت بكارئىنان
- قەسەل مەحمىد، گيايەكە ل زوزانا شين دبوو بۆ زك ئيشانى بكار دئىنا و بۆ دەما مار
ب گيانەومرەكى قەدەت بكار دئىنانا.

- ترشۆكا ماران: ب تەرى د قوتن و لسەر كولكان دەھاتە بكارھىنان و دا پەقىنىت و ساخ
بىت و ھەندەكان پشتى ئەفى دەرمانى بىزا بەنىشتى ژى وەك دەرمان ددانات لسەر وى جەھى
قە.

- بىنىشت(بەنىشت): بۆ برىنا بكار دەھىنا.
- توويتن و تۆفچا: بۆ كولبىنا چافا و ئيشين چافا د نماندن و ددانان ل سەرچاقان.
- ھنارا ترش: دلى كەسەكى نەچووبا خوارنى ل ئەوى دەمى دابىژن ھنارىن ترش بخۆ.
- ھنگىن و باھىف: بۆ دل ئيشانى پىكقە تىكەل دكەن و دخۆن.
- ئافا بەلگىت گۆھىژا و ئافا جەھى: بۆ كلىان و بەركىن كلىان بكار دەھىنا.
- تىھناقك: بۆ معيدى و بۆ ناف کوتل دەوكى، بۆ زكچوونى بۆ زارۆكان دكەلاند و
سەرى زارۆكان پى دشويشت.

- نەعنەع: دكەلەين بۆ گەدهبى باشە.
- گول بەيىن: دى كەلەينى و قەخۆيى بۆ ددانا و نەھىلانا ئەلتىھابى باشە.
- ھەيدان (ھنگەدان): بۆ بايى و بايەنك بکەفتە قولونى و معيدى و رىقيكا و زكچوونى
تۆلەترش: بۆ نەھىلانا کرمان د گەدى دا و رىقووکا و زك ئيشانى بكار دەھات.
- پىژان: بۆ گەدهبى و زكچوونى دەھاتە بكارھىنان و ھشك دكرن دقوتن و دەھيەرن و
دخۆن.

- بەلگىت گۆھىشكا: دكەلەين و ئافا وئ قەدخۆن بۆ گەدهبى باشە.
- گۆليل، گۆريل: ئارکى وئ دکن سەر كولكا دەمى ناف تىلین پى كول دبن.

- مازی: هشك دكه‌ن و دقوتن و ئاركي وئ ل پاته‌كي موخل دكه‌ن و ئه‌وا تپدا دچيت دكه‌ن دناف ماستي دا و دخون و بۆ زكچوونئ بكاردهينان..
- دوينگي په‌زي و شه‌ما: پي‌كفه دقوتن و بۆ جه‌ين سووتی بكاردهينان.
- به‌نيشت (بئزا به‌نيشتی): دئ كن ئامانك سفي دا و دئ سوژيت و رهنكي وی سپی دبیتو پاشی دا سار بیت و رق بیت و پاشی د قوتن و هویر هویر دكه‌ن بۆ برين و جه‌ين كول روژئ سئ جارن دهاته بكارهينان..
- به‌نيشت و شه‌ما: پي‌كفه د حه‌لين و شه‌ما هنگيینی كه‌ئ و دبوو ملحه‌م بۆ ده‌ست و پي‌يان دهاته بكارهينان.
- رها رویناسی: گيايه‌ك هشك دكه‌ن و پاشی دقوتن و بۆ كولك وباخوينان دهاته بكارهينان كو ئه‌و كولك د په‌قپاند و ساخ دكر.
- به‌لگيت گولا رويلئ: بۆ هه‌فسه‌نگيا نه‌خوشيا شه‌كرئ ده‌يت به‌كارهينان و ئه‌و ژي دكن دناف ئادكا تي‌هن و شیردا و بيت خو دكه‌ن دناف دا و بۆ ماوه‌يئ سئ دهمژميران ده‌يلن د نافدا و باشته‌ ئه‌ف پرؤسي‌سه ل به‌ر هه‌تافئ بیت.
- به‌ريا مازی: خوارنا وئ بۆ ئيشا شه‌كرئ يه‌.
- تۆفئ گه‌زينكئ: بۆ فه‌كرنا دهمارئ سهری يي‌ن ته‌ب لي فه‌دكه‌ت ئه‌و ژي ئه‌في گيايی تي‌كه‌لی هنگيینی ره‌سن و دوشافا تري يا ره‌سن دكه‌ن و دخون و سپي‌دئ و ئي‌قاري دئ خۆت.
- به‌ركئ هه‌فرستئ: هشك دكه‌ن و ده‌ي‌رن و تي‌كه‌لی هنگيینی دكه‌ن و دخون بۆ نه‌خوشيا هه‌ستباريا پي‌ستی ده‌يت به‌كارهينان.
- گيا نوژدار: هشك دكه‌ن و ده‌ي‌رن و بۆ گه‌ده‌يی دهمارئ گرتی يي‌ن دلی و نه‌هیلانا كولسترولا بلندا خوينئ و پرؤستاتان و گه‌ده‌يی بكاردهينيت و لاواز بوون و سوتنا دوه‌ئئ كرشى بكارده‌يت.
- گيا ره‌شه‌ك: هه‌مان كاري گيا نوژاري دكه‌ت لي ته‌حلتره ژ گيا نوژداري و خه‌لك پتر گيا نوژداري هه‌ژئ دكه‌ن چونكي شرينه‌.
- سه‌له‌مه‌ك: هشك دكه‌ن و ده‌ي‌رن و ژ تورکيا دئينن، بۆ لاوازيبونا مروفي و بواسيري و نه‌هیلانا گري‌ين دناف له‌ش مروفي دا بكارده‌ين و ئه‌گه‌ر كه‌سه‌كي كلي‌ين ئه‌وي كول بن نابيت فه‌خۆت..
- گوشه‌رخ: هشك دكه‌ن و ده‌ي‌رن و بۆ نه‌خوشيا پرؤستاتان و په‌نچه شي‌ري.
- حه‌نزله: وه‌كي باجانا سوره ژ ئاكرئ ده‌ين و به‌ركي‌ن وی دخون بۆ نه‌هیلانا ئيشانان گه‌ده‌يی و نه‌خوشيا سه‌كرئ و تي‌قلى و هشك دكه‌م و ده‌ي‌رم و و لگه‌ل دوو كه‌فجكه‌كي ئاري دكه‌م هه‌في‌ر بۆ ده‌ولي و جه‌ئ ئيشان تپدا و هه‌كه‌ر بنئ پئ

کەسەکی بئیشیت دئ لگەل چاترئ و پینگئ چولئ کەلینن و نەخۆشئ شەکرئ دئ پین خۆ کەت تێدا..

- رزیا نکا هەشک: دئ لگەل شەکرئ هێرن و بۆ ئیشانا گەدەیی بکار دەینا. .
- بەلگئ گۆهیشکئ: بۆ کلیان دەیتە بکارهینان و دناف ئاقئ دا دکەلینن و پاشی ئەوئ ئاقئ قەدخۆن رۆژئ دوو جار انقەدخۆن..
- شیرئ هێژیرئ: بۆ نەهیلانا بەلیلکان بکار دەهات. .
- دوھنئ دارا سپیندارئ: بۆ بیروقئ بکار دەهات. .
- چوک: تۆزەکا ب رەنگئ مۆرە دکەن دناف ئاقئ دا بۆ چاف کولیا زارۆکان دەهاتە بکارهینان..
- بپوک و دوشاف: تیکەل دکەن و دەیرن بۆ زێدەکرنا خوینئ دەیتەخوارن..
- بەرکیت قاجان: دکەلاندن یان هەشک دکرن بۆ گەدەیی بکار دەینان..
- بەرکیت شویناکان: هەشک دکەن و پاشی دەیرن و جەهەک کولبا پێوەردکرن..
- گیا وەرینۆک: د شویشتن و دا دقوتان و د دەینانە سەر چاقئ کول شوینا ملحەمی. .
- جاتر"جارتک": دەهاتە کەلاندن و ئاقا ئەوئ ل دەف و ددانان دوەردان ل دەمئ کولبوونئ. .
- رها سیسئ: ئەوا ل بەر خابیری شوین دبیت دەهاتە کەلاندن و بۆ کلیان و زەرکیئ بکار دەینان. .
- کولیکیت ئادارئ (ئاداریک): دەهاتە قوتان بۆ ژانئ ددانان ل سەر پشتئ و جۆکا. .
- کولیکیت نیسانئ (نیسانیک) دەهاتە قوتان و ددانان ل سەر پارچەکا پاتەیی (پەرۆک) و ددانان ل سەر جۆکان و جەئ لئ دەهاتە دانان پیچەکئ کول دکر و ژان ل وی جەئ نەدەیلانا..
- ئیر و بەند: دەهاتە قوتان و ل سەر پارچە چاپۆنەکی (پەرۆک) دەهاتە دانان بۆ ژانئ ل سەر بڕپین پشتئ و بای دەهاتە دانان. .
- شەما پیچەک بەنیشتن بەنۆکئ دکرنە دناقادا و دقوتان و ل سەر برینان دەهاتە دانان و پئ دەهاتە پاقرکرن و ل جەئ دیتولا ئەقربوو..
- گیا بەند: بۆ نەخۆشییا شەکرئ یە و گەدەیی، دەیتە کەلاندن و پاشی ئاقا ئەوی دەیتە سەفاندن و هەتا سار دبیت قەدخون و رۆژئ دوو پەهیلان قەدخون ئیک ل دانئ سپیدئ و ژ ئەخرینی و دوو ب شەقئ بەری بنقیت. .
- بەرکیت هەلەلوکئ: دقوتن و دەیرن بۆ قولونئ و بەرکیت کلیان و گەدەیی بکار دەینن. .
- بەنیشتن کەزوانئ: بۆ قولونئ و گەدەیی دەیتە بکارهینان.
- مازی: بۆ نەهیلانا ئیشانا ددان بکار دەهات و دا قوتن و هێرن و ل سەر ددانئ دانن. .

- گول بهیبن: دا هشك كن و هێرن و بۆ ئېشانا گهدهبی و قولونئ و زکی بکاردهیان .
- دهرمانئ دهق کولئ: تیقلئ ههنازا شیرین و جاترئ و شهبا سپی و مازیئ و زنجهبیئ و سماقئ خوی و دئ تیقلئ ههنازا هشك کهت و پاشی قوت و دئ کههستهییئ دی ب برهکئ کیم لگهل تیکهه دکهه و د هاوئی دا دقوتن و پاشی ل مخولئ دکهه و دئ ل جهئ کول قهکهه.

ئهنجام:

لدهماهییا قهکۆلینئ ئهم گههشتینه ئهقان ئهنجامان :

۱. ئیدیهم ب شیوهیی ئێك وشه ژئ دهیئت
۲. نافئین دهرمانئ کوردهواری ددهقۆکا زاخۆدا ههتا رادهیهکا ههمان ناف ئنك ههمی پیکهاتهییئ دهقۆکا نافبری دهیئت، چونکی ژیدهرئ ئهقان دهرمانان زوزانئین کوردان.
۳. دهرمانئ کوردهواری ژیدهرئ ئهوان گیاپیئ سروشتی نه.
۴. نافئین دهرمانئ کوردهواری وهك ئیدیهم ب ههمی شیوهیان قه خۆیا دبن.
۵. ئیدیهمیئ نافبری ژلایئ واتایی قه خوازهی، كو نافئین گیا و گولان هاتینه خوازتن بۆ دهرمان و چارهسریان
۶. نافئین دهرمانئ کوردی ژ ههق نافهبن و بهشین ئهوی پیکهه گریداینه.
۷. پتريا نافئین دهرمانئ کوردهواری ل سنوورئ پاریزگهها دهوکی وهكو ئیكن و بتنئ جوداهی د کارهینانئ دایه، چونکی ژیدهرئ دهرمانان دهقهرئ زوزانئین کوردان.

لیستهیا ژیدهران:

۱. ب زمانئ کوردی :

أ- پهتوک ب زمانئ کوردی:

۱. فتاح، محمد معروف، (۲۰۱۰)، لیكولینهوه زمانهوانییهكان، ك: خۆشناو، شیروان حسین- قادر، شیروان میرزا، چاپی یهكهه، چاپخانهی رۆژهلات، ههولێر، ۱۶۹، ۱۶۷، ۱۷۳ .
۲. شوانی، رفیق، (۲۰۱۰)، وشهسازی زمانئ کوردی لیكولینهوهیهکی پراكتیکیه، چاپی یهكهه، چاپخانهی نینه، ههولێر، ۱۲۹، ۱۲۹- ۱۳۰ .
۳. حاجی بهدری، ژیروان سههید، (۲۰۱۹)، تاییهتمهندیی فونۆلۆژی و ریزمانی د دهقۆکا زاخۆدا، چاپ ئیكن، سهنتهرئ زاخۆ بۆ قهكۆلینئ کوردی .
۴. دزهیی، عبدالواحد مشیر، (۲۰۱۰)، واتاسازی وشه و رسته، چاپی یهكهه، چاپخانهی رۆژهلات، ههولێر، 184، ۱۸۴.

ب-نامهییئ ئهكادیمی:

۱. محهمهدهسهگهان جهمیل، (۲۰۰۸)، مۆرفیما (أ-) و تاییهتمهندیی وئ د کرمانجیا ژۆریدا، ناما ماستهرئ، کولێژا ئادابئ، زانکۆیا دهوك، ۴۵.

ج- پەرتووک ب زمانێ عەرمیی:

۲. عبدالرحمن، بشیر سعید، (۲۰۰۶)، بەدینان و عشانرا (دراسه تاریخیه)، تقدیم: مراد، خلیل علی مراد - شعپ
 «رزق عبد المنعم، الکعبه الاولی، مگبعه خانى - دهوک، ۱۲۸. اسماء ادویه الکوردیه فی لهجه المحلیه زاخو من
 الناحیه الصرفیه

پاشکو:

(کەزان بەلگ)

(توفی کەندە)

(گیایی ددانان)

(پیژان)

(فاج)

(پهاسوسی)

(گوشت بهرح)

(گیابه‌ند)

(مازی)

(حهفت دهرمان)

(گیا‌زافان)

(پرچاشامی)

(به‌لگی گوه‌یشکی)

(گولیل)

(تهلى تۆز)

(بۆكانه)

(نېرو بهند)

(گولا هېرو)

(گياگهور)

(هه لوک)

اسماء ادوية الكوردية في لهجة المحلية زاخو من الناحية الصرفية

الملخص:

تتميز لهجة زاخو بخصائصها الخاصة في لهجة البهدينانية، تتميز قاموس اللغوي للأدوية الكوردية في هذه اللهجة المشاركة إليها بخصائص و أسماء خاصة بها و حاولت الباحثة في هذه الدراسة تحليل أسماء الأدوية الكوردية من ناحية اللغوية و هذه الدراسة بعنوان (أسماء ادوية الكوردية في لهجة المحلية زاخو من الناحية الصرفية) و الدراسة تمت حسب المنهج الوصفي و بشكل ميداني و الدراسة تتضمن فصلين حيث الفصل الاول يدرس بها ملخص عن اللهجة زاخو و علم الصرف و الايديوم و الفصل الثاني يدرس فيها الاستعارة و الايديوم تحليل أسماء الادوية

الكوردية في لهجة زاخو من الناحية الصرفية و يفرق فيها بين الاسماء و الايديومات و في النهاية نتوصل الى النتائج.

الكلمات الدالة: اللغة و اللهجة، لهجة زاخو، الادوية الكوردية، علم الصرف، الايدوم

The names of Kurdish medicines in the local dialect of Zakho from a morphological

Abstract:

The Zakho dialect is characterized by its own characteristics in the Bahdinani dialect. The linguistic dictionary of Kurdish medicines in this dialect is distinguished by its own characteristics and names. In this study, the researcher tried to analyze the names of Kurdish medicines from a linguistic point of view, and this study is entitled (Names of Kurdish medicines in dialect). The local Zakho morphologically) and the study was carried out according to the descriptive approach and in a field manner. From the morphological point of view, differentiating between nouns and ideoms, and in the end we reach the results

Keywords: *language and dialect, Zakho dialect, Kurdish medicine, morphology, idium*